
Hegemonische regimes en volksverzet in postkoloniaal Afrika

Bayart, Gramsci en de staat in Kameroen

Peter Geschiere¹

Afrikaanse processen van staatsvorming blijven gangbare modellen en benaderingen van 'de staat' doorkruisen. Dat geldt zeker voor de ontwikkelingen rond de postkoloniale staten. De nog zo korte geschiedenis van deze staten is rijk aan onverwachte wendingen en reorganisaties; niet voor niets wordt er wel van een 'wispelturige' staat gesproken (Saul 1976:12). Vrijwel nergens ontwikkelden de nationale politieke verhoudingen zich volgens de principes van de westerse democratische systemen, ingesteld bij de onafhankelijkheid (rond 1960). In het Westen kregen schokkende ontwikkelingen, als Bokassa's dictatuur in zijn Centraalafrikaanse keizerrijk en Amins terreur in Oeganda veel aandacht. Dit waren zeker uitwassen maar wel ontwikkelden er zich in bijna alle landen sterk autoritaire systemen. Vaak ging dat gepaard met totalitaire pretenties van de nieuwe machthebbers. In Zuidoost-Kameroen, waar ik in de jaren zeventig veldwerk verrichtte, bleek de overheid zich met alle mogelijke levensgebieden te bemoeien, van drastische reorganisaties in de landbouw tot ingrijpende regelingen rond huwelijk en bruidsprijs. Iedere vorm van organisatie werd zo veel mogelijk ingekapseld binnen de formele politieke instellingen en de spontane oprichting van een damclub door de jongens van een naburig dorp was voldoende aanleiding om een politierazzia te houden.

Daar staat tegenover – en dat lijkt paradoxaal, gezien de veel omvattende overheidsbemoeienis en het autoritaire optreden van de ambtenaren – dat de greep van de overheid op de ontwikkelingen op lokaal niveau in werkelijkheid vaak beperkt blijkt. De Zweedse politicoloog Hyden (1980) kenmerkt de Afrikaanse boeren als een *uncaptured peasantry*, omdat ze nog steeds het grootste deel van hun eigen voedsel zouden verbouwen. Ze kunnen zich nog steeds terugtrekken in hun zelfvoorzieningseconomie en daarom zouden ze nog niet werkelijk afhankelijk zijn van de staat of de markt. Vandaar dat veel ambtenaren en ontwikkelingswerkers in Afrika wanhopig worden over de doeltreffende wijze waarop boeren ontwikkelingsprojecten en overheidsmaatregelen weten te saboteren. Zoals een functionaris van een overheidscoöperatie in mijn onderzoeksgebied uitriep: 'Met deze mensen is niet te werken, ze kunnen alleen alles afbreken met hun hekserij!' In landen als Zaïre en Oeganda schijnt de overheid de laatste

jaren zelfs nauwelijks meer in staat te zijn de minimale functies van een staatsorganisatie te vervullen. De Amerikaanse politicologen Jackson en Rosberg (1982) concluderen daaruit dat in Afrika de staat eerder voortbestaat door haar juridische vorm dan door haar daadwerkelijke aanwezigheid in de samenleving; in de praktijk zouden deze staten vooral blijven bestaan omdat de internationale verhoudingen dat vereisen. Die conclusie lijkt wat al te globaal. In veel Afrikaanse landen is er wel degelijk een toenemende verwevenheid van de staatsorganisatie met de samenleving. Kortom, de postkoloniale staten in Afrika lijken van tegen-spraken aan elkaar te hangen. Geen wonder dat afrikanisten ietwat krampachtig op zoek zijn naar modellen om inzicht te krijgen in dit grillige proces van staatsvorming².

In dit artikel wil ik bekijken in hoeverre nieuwe inzichten van de Franse politicoloog Bayart de impasse in de debatten over de postkoloniale staatsvorming in Afrika kunnen doorbreken. Bayart publiceerde aanvankelijk vooral over de moderne staatsontwikkeling in Kameroen (onder meer 1978, 1979); daarna volgde een serie algemenere artikelen rond het thema van 'les sociétés africaines face à l'Etat' (1978, 1981, 1983a, 1983b). Vooral zijn poging om ideeën van Gramsci uit te werken voor de Afrikaanse verhoudingen lijkt van belang; centrale thema's in zijn werk zijn het streven naar 'hegemonie' door de nationale regimes en de strijd om de 'burgerlijke maatschappij' (*scociété civile*)³ die voor Bayart de werkelijke inzet vormt in de complexe betrekkingen tussen staatselites en bevolking.

Het werk van Bayart kreeg tot nog toe weinig aandacht in de Angelsaksische literatuur, maar in Frankrijk wordt hij wel geroemd als de voorloper van de 'nouvelle science politique africaniste'⁴. Deze stroming wil vooral bepaalde beperkingen van gangbare marxistische analyses van de postkoloniale staat doorbreken. Niet alleen zouden die analyses zich te veel beperken tot de politiek-economische verhoudingen. Maar vooral zou een al te eenzijdige toepassing van de marxistische visie van de klassenstrijd leiden tot een overwaardering van het *autoritarisme* van de heersende groepen rond de staatstop. In zo'n visie zouden de acties van de machthebbers alle nadruk krijgen terwijl de tegenbewegingen van onderop uit het zicht dreigen te verdwijnen. Dat laatste strookt natuurlijk allerm minst met de teneur van het idee van de klassenstrijd op zichzelf. Een probleem is echter dat in Afrika nog nauwelijks sprake is van klassenorganisaties onder de massa van de bevolking. Daardoor dreigen veel klassenanalyses inderdaad een eenzijdig perspectief van bovenaf te geven.

Bayart wil een bredere visie ontwikkelen: hij wil verder komen dan eenzijdige politiek-economische analyses, maar vooral wil hij zich niet beperken tot de tendens tot *autoritarisme* alleen, hoe werkelijk die ook is in veel Afrikaanse staten. Gramsci's nadruk op de burgerlijke maatschappij is voor hem van belang omdat daardoor de ambivalenties en de spanningen in de relaties tussen de

machthebbers en de ondergeschikte groeperingen, de *dominants* en de *dominés*, aan het licht komen. Bayart wil zich concentreren op het spanningsveld tussen burgerlijke maatschappij en staat: zo hoopt hij niet alleen de 'totaliserende aanpak' te begrijpen van de heersende groepen rond de staatstop maar vooral zicht te krijgen op de tegenacties van onderop. Hij denkt daarbij aan diffuse protestuitingen als banditisme, prostitutie, hekserijbewegingen of religieuze onrust; die lijken apolitiek maar ze houden vaak wel degelijk een aanval in op het 'hegemonisch project' en het 'totaliserend streven' van het regime. Dat laatste mag voor antropologen niets nieuws zijn maar die hebben de laatste tijd opvallend weinig inbreng gehad in de debatten over de staat in postkoloniaal Afrika.

De originaliteit van Bayarts interpretaties – het belang van zijn pogingen om het beeld van een machteloze massa te doorbreken – kunnen het beste duidelijk worden door een korte vergelijking met marxistische of 'marxiserende' benaderingen die in de jaren zeventig de debatten beheersten en waartegen Bayart zich afzet⁵. De laatste tijd lijkt er inderdaad een zekere teleurstelling op te treden over de analytische waarde van die benaderingen (vergelijk onder meer Lonsdale 1981, v. Binsbergen & Geschiere in druk). Interpretaties volgens de visie van *dependencia* en onderontwikkeling benadrukten weliswaar terecht het belang van het internationale politiek-economische kader. Maar die benadering bleek toch niet toegespitst genoeg om variaties op lagere niveaus te analyseren, zoals de verwarrende en sterk uiteenlopende politieke ontwikkelingen binnen de verschillende Afrikaanse staten. Ook marxistische interpretaties die zich directer op de machtsverhoudingen op nationaal niveau richten, blijken niet altijd even verhelderend. Het zoeken naar een klasse achter de postkoloniale staat – als '*Träger*' van die staat – leidde tot tamelijk vruchteloze debatten rond de notie *petty bourgeoisie*. In Afrika blijkt dat een uiterst amorphe groep. Het concept lijkt van beperkte analytische bruikbaarheid omdat het alle mogelijke facties en fracties kan omvatten, die vaak tegengestelde belangen hebben en tegengestelde politieke opties volgen. Bovendien blijkt het in Afrika inderdaad vaak moeilijk om, uitgaande van zulke klassenanalyses op nationaal niveau, tegenkrachten tegenover de elites rond de staatstop te ontwaren. Zodoende dreigt er een enigszins statisch beeld te ontstaan van een autoritaire staat tegenover een ongedifferentieerde en tamelijk passieve massa. Veranderingen lijken vooral samen te hangen met coups en tegencoups binnen de staatselites; de politieke rol van de massa lijkt beperkt tot kortstondige uitbarstingen van geweld die uiteindelijk weinig effect sorteren.

De vraag is in hoeverre Bayarts benadering dergelijke beperkingen kan doorbreken. Op die vraag is geen eenvoudig antwoord te geven alleen al omdat Bayart, vooral in zijn latere publikaties, een verbluffende vaardigheid in het opzetten van theoretische vertogen demonstreert. Hij ontsteekt ware vuurwerken van de meest uiteenlopende theoretische begrippen, variërend van *caciques* en 'internalisering van het kapitalisme' tot *épistème à la Foucault* of *consociational democra-*

cy à la Lijphart. Volledige weergave van zijn visie is dan ook uitgesloten. In dit artikel wil ik mij concentreren op de hiervoor geschetste problematiek rond de verhouding staat-boeren: op de vraag hoe verder te komen dan steriele analyses in termen van de autoritaire staat en de machteloosheid van de *dominés*. Daarvoor lijkt vooral Bayarts *Leitmotiv*, zijn uitwerking van de Gramsciaanse begrippen, van betekenis. Overigens is ook Bayarts hantering van die begrippen niet altijd even duidelijk. Gramsci's hegemoniebegrip bijvoorbeeld lijkt bij Bayart een enigszins verwarrende invulling te krijgen. Voor de hier te behandelen problematiek lijken vooral Bayarts bespiegelingen over de verhouding tussen burgerlijke maatschappij en staat perspectieven te bieden.

In het hiernavolgende wil ik allereerst een indruk geven hoe Bayart Gramsci's ideeën gebruikt in zijn analyses van de politieke verhoudingen in Kameroen. Daarna volgt een schetsmatige toepassing op de regionale ontwikkelingen in het Makagebied in het zuidoosten van dit land, om een indruk te geven van de bruikbaarheid van Bayarts ideeën en van de mogelijkheden om die uit te werken. Vooral de contrasten tussen de verschillende regio's in een land als Kameroen roepen allerlei vragen op bij Bayarts algemene interpretaties op nationaal niveau: vragen omtrent de uitwerking van het 'hegemonisch project' van het regime op lagere niveaus en omtrent de verschillende uitdrukkingsvormen van tegenbewegingen in de burgerlijke maatschappij. Hoe zijn zulk soort regionale variaties in de betrekkingen tussen regime en boeren te analyseren?

Bayart en de relevantie van Gramsci's ideeën in Afrika

Er is vaak op gewezen dat Gramsci's concepten sterk historisch bepaald waren en dat zijn begrippenapparaat enigszins fragmentarisch en niet altijd consistent was (onder meer Bobbio 1981). Toepassing van die begrippen op andere historische verhoudingen is daarom niet zonder problemen. Toch blijkt bij Bayart dat vooral Gramsci's nadruk op het belang van de burgerlijke maatschappij en van ideologische aspecten van de klassenstrijd bruikbare uitgangspunten kan bieden voor de analyse van staatsvorming in Afrika. Ook op dit centrale punt blijken Gramsci's interpretaties overigens niet eenduidig. Volgens sommigen redeneerde Gramsci vanuit een dubbele tweedeling – onderbouw/bovenbouw en staat/burgerlijke maatschappij – waarbij de burgerlijke maatschappij een soort middelpunt vormde (Bobbio 1969, Visser 1981:281). Volgens anderen ging Gramsci uit van een driedeling – staat/burgerlijke maatschappij/economische structuren – waarbij de burgerlijke maatschappij het 'weefsel' was van 'private instituties' tussen de staat en de onderbouw (Buci-Glucksmann 1975:319, Visser 1981:295). Hoe dit ook zij, voor Gramsci was er een duidelijk verschil tussen de staat, de sfeer van politieke dwang, en de instituties van de burgerlijke maatschappij die consensus creëren: bij ieder streven naar hegemonie moet de controle over de burgerlijke maatschap-

pij dan ook de werkelijke inzet vormen. De instituties van de burgerlijke maatschappij – in West-Europa bijvoorbeeld de kerk, de school, het gezin – helpen om de heerschappijverhoudingen te internaliseren en creëren zo de consensus die onmisbaar is voor de reproductie van de machtsverhoudingen. Omgekeerd betekent dit dat bijvoorbeeld de arbeidersstrijd in West-Europa niet direct of uitsluitend gericht kan zijn op de verovering van de politiek-economische macht. De staat is in het Westen 'slechts de buitenste schans' in de verdediging van de bourgeoisie 'waarachter zich een hechte keten van fortifikaties en kazematten' in de burgerlijke maatschappij bevindt (Gramsci 1980:28). De klassenstrijd bestaat niet alleen uit abrupte confrontaties of revoluties, maar is, in Gramsci's termen, een 'stellingenoorlog'. Juist allerlei ideologische en culturele initiatieven zijn essentieel in de strijd van de arbeiders om die 'stellingen' in de burgerlijke maatschappij rond de politiek-economische macht te veroveren, net zoals de heersende klasse voortdurend allerlei nieuwe initiatieven neemt om die 'stellingen' te verdedigen.

Tegen deze achtergrond kan duidelijk worden waarom bij Gramsci het hege-moniebegrip een veel bredere strekking kreeg dan bijvoorbeeld bij Lenin. Juist daardoor vormen Gramsci's ideeën een goed uitgangspunt voor Bayart bij zijn analyses van de moderne staatsontwikkeling in Afrika. Ook daar blijken de breed opgezette 'hegemonische projecten' van de nieuwe machthebbers en de vaak diffuse tegenbewegingen vanuit de samenleving te complex om te analyseren vanuit de uitoefening van de politiek-economische macht alleen.

Aan de andere kant is duidelijk dat de verhouding tussen staat en burgerlijke maatschappij in Afrika anders ligt dan in West-Europa. In het Westen is de nieuwe burgerlijke maatschappij geleidelijk gegroeid, tegelijk met de ontwikkeling van het kapitalisme; in zekere zin ging zij vooraf aan de vestiging van de kapitalistische staat. Die staat kan hier dan ook als de 'buitenste schans' van de hegemonie van de bourgeoisie aangemerkt worden. In Afrika daarentegen leidde het binnendringen van het kapitalisme tot een abrupte 'organische crisis' in de oude samenlevingen: tot een versterking van de bestaande hegemonieën zonder dat er zich direct een nieuwe, volledige hegemonie aftekende in samenhang met de nieuwe produktiewijze. Er kwamen allerlei nieuwe elites naar voren maar tegelijk bleven binnen de brokstukken van de oude samenlevingen de oude elites hun zeggenschap behouden over allerlei verhoudingen (verwantschap, sacrale aspecten van de macht, hekserij). De koloniale staat, van buitenaf ingeplant, werd in Afrika het belangrijkste steunpunt van het kapitalisme, maar ook na de dekolonisatie werd die staatsmacht binnenslands nauwelijks bevestigd door een nieuwe burgerlijke maatschappij. De postkoloniale elites kunnen alleen via hun macht over de staat een nieuwe burgerlijke maatschappij opbouwen uit de brokstukken van oude en nieuwe instituties; alleen zo kunnen zij een werkelijke hegemonie vestigen. Het staatsregime moet de architect worden van de nieuwe

burgerlijke maatschappij, die nodig is om consensus te creëren rond de politieke en economische verhoudingen (voor de 'internalisering van het kapitalisme' zoals Bayart het uitdrukt).

Maar de 'totaliserende aanpak' van de huidige nationale regimes in Afrika heeft een bredere achtergrond. Ook onder de huidige verhoudingen hebben zich nog nauwelijks duidelijke nationale klassen gevormd, noch rond de staat noch binnen de nieuwe burgerlijke maatschappij. De 'organische crisis' is immers nog steeds niet overwonnen. Politieke economen als Hyden (1980) of antropologen als Rey (1978a) benadrukken dat er op nationaal niveau nog geen sprake is van een fundamentele klassentegenstelling, maar eerder van conflicterende produktiewijzen. De boeren leven nog deels in hun eigen produktiewijze en zelfs stedelijke arbeiders of elitefiguren onderhouden hun banden met die niet-kapitalistische wereld. Dat is een heel andere situatie dan wanneer klassen elkaar binnen de context van één produktiewijze confronteren in een relatie van onderlinge afhankelijkheid en dus van potentiële tegenstelling. In Afrika wordt de competitie om de staatsmacht op nationaal niveau gevoerd tussen facties die vaak niet duidelijk verankerd zijn in de samenleving en die bijzonder snel van samenstelling kunnen wisselen. De betrokkenheid van de boeren bij de moderne politiek-economische instituties blijft uiterst problematisch. In zo'n situatie ziet het regime zich nog voor de taak geplaatst een sociaal domein te creëren, waarbinnen de machthebbers zich als een duidelijk omlijnde groep kunnen profileren en waarbinnen de massa ingekapseld kan worden en bereikbaar gemaakt voor de machthebbers. Het streven naar hegemonie van de nieuwe elites moet zo breed van opzet zijn omdat zich nog nauwelijks nationale groeperingen gevormd hebben die in een relatie van wederzijdse afhankelijkheid en dus van potentiële tegenstelling betrokken zijn op de staat. Zo Bayart het formuleert:

'... le grand problème des dominants est peut-être de trouver des dominés, de les contraindre à demeurer dans un espace social domestique où pourra s'exercer la domination ... la recherche hégémonique consiste en partie à construire un tel espace. En attendant, la production sociale populaire se déroule ailleurs, en un remarquable foisonnement. Elle demeure largement autonome ...' (Bayart 1979:257).

In Afrika zijn de *dominés* nog maar zeer ten dele betrokken in de weefsels van een nieuwe burgerlijke maatschappij. Daarom blijven tegenbewegingen uit de samenleving vaak zo ongrijpbaar voor de nieuwe machthebbers; daardoor blijft het proces van staatsvorming grillig.

De staat in Kameroen: hegemonisch streven en tegenbewegingen uit de samenleving

Hoe past Bayart deze optiek toe in zijn analyses van de Kameroenese staat? In *L'Etat au Cameroun* (1979) gaat het onder meer om de vraag hoe de betrekkelijke

stabiliteit van het Kameroenese regime kan worden verklaard. Voor die vraag is dan ook wel reden. Ten tijde van de onafhankelijkheid leken de vooruitzichten van het regime Ahidjo, de nieuwe president, tamelijk somber. In het zuidwesten woedde een bloedige guerrilla van de UPC, een nationalistisch-communistische partij. De tegenstellingen werden nog verscherpt doordat ze goeddeels samenvielen met etnische contrasten: de UPC had haar aanhang vooral onder de Douala, Bassa en Bamiléké in het zuidwesten, terwijl Ahidjo, zelf een noorderling, steunde op de Hausa en Foelani in het noorden. Het zuidwesten was economisch het verst ontwikkeld en de economische basis van het regime leek dan ook uiterst zwak. Ahidjo scheen niet meer dan een stroman van de Fransen. In de loop van de jaren zestig slaagde hij er echter in om geleidelijk en tamelijk onopvallend zijn bewind te stabiliseren. Hij wist zelfs een zekere bewegingsvrijheid te veroveren tegenover de Fransen, bijvoorbeeld in zijn buitenlandse politiek. Tegenwoordig is Kameroen één van de weinige stabiele en relatief welvarende landen in Afrika. De vraag is in hoeverre de recente gebeurtenissen – de overdracht van de macht door Ahidjo aan Biya in 1982, het daarop volgende conflict tussen beiden dat begin 1984 culmineerde in een bloedige staatsgreep – die stabiliteit werkelijk hebben verstoord. Daarop kom ik nog terug.

Om de kracht van het Ahidjo-regime te verklaren gaat Bayart niet direct op zoek naar politiek-economische steunpunten, zoals het internationaal kapitalisme of klassen binnenslands, achter het regime. Hij zet zijn analyse op vanuit begrippen die directer aansluiten bij de politieke activiteiten van Ahidjo's factie. Zijn sleutelbegrippen zijn, naar analogie van Gramsci's ideeën, *alliance hégémonique* en *recherche hégémonique*. Het eerste begrip brengt Bayart tot een uitgebreide historische analyse van de manier waarop Ahidjo erin slaagde een brede coalitie op te bouwen uit alle mogelijke elites. Deze 'hegemonische alliantie' omvatte niet alleen de nieuwe geschoolde elite van politici, bureaucraten en andere overheidsambtenaren, maar ook allerlei oude heersersgroepen: de Foelani emirs en hun 'aristocratie' uit het noorden, de Bamiléké vorsten en hun notabelen uit het westen, en zelfs de oude familiehoofden uit de verwantschappelijke samenlevingen in het zuiden. Uit deze heterogene alliantie wordt *binnen* de staat de nieuwe heersende klasse gevormd – dat is volgens Bayart een voorwaarde om een werkelijke hegemonie te vestigen – maar hij benadrukt dat dit proces allerm minst is voltooid (1979:31, 238; 1981:55).

In zijn visie is het dan ook tamelijk geforceerd om te zoeken naar een klasse als *Träger* achter de postkoloniale staat. Hij benadrukt eerder de *autonomisation* van de staat. Ahidjo gebruikte zijn controle over de staat als eerste minister en later als president om een cliëntelistische aanhang op te bouwen door belangrijke posten uit te delen. Zo wist hij binnen enkele jaren allerlei regionale elites aan zich te binden, niet alleen onder 'zijn' noorderlingen maar ook in het zuiden waar men aanvankelijk weinig geneigd was om deze *Nordiste* te steunen. Toen hij zijn

positie aan de top van de staat één keer veilig had gesteld, gebruikte hij hardere middelen om oppositionele elites uit te schakelen en zijn aanhang in het gareel te houden. Zo verkreeg het regime inderdaad stricte controle over de vorming van de nieuwe elite – een soort klasse in wording – rond de staatstop.

De *recherche hégémonique* vormt een soort pendant van de opbouw van die 'hegemonische alliantie'. Ahidjo volgt, in Bayarts visie, een werkelijk 'hegemonisch' project omdat hij de massa van de bevolking probeert te betrekken in een nieuwe burgerlijke maatschappij⁷. Tegen die achtergrond probeert Bayart (1981:64) bijvoorbeeld de *surpolitisation* van het dagelijks leven in een land als Kameroen te verklaren. Omdat het regime erop uit is zijn hegemonie te vestigen via een controle over de burgerlijke maatschappij worden acties op allerlei levensgebieden van direct politiek gewicht. Vandaar de neiging van de autoriteiten om bijvoorbeeld banditisme, prostitutie, het dragen van opzichtige kleren of het drinken van *arki* (zelf gestookte sterke drank) uit te leggen als tekenen van 'subversie' met een duidelijke politieke lading. Vandaar ook de veelgehoorde verzuchting in Kameroen 'Alles is hier politiek'.

In dat perspectief past ook het thema waaraan Bayart vooral in zijn latere publikaties (1981, 1983a, 1983b) steeds meer aandacht is gaan besteden: de *modes populaires d'action politique*. In zijn visie veronderstelt het hegemoniebegrip – parallel aan Gramsci's visie van een 'stellingenoorlog' – aandacht voor de tegenkrachten vanuit de maatschappij, voor 'le poids des groupes sociaux subordonnés dans la structuration du pays' (Bayart 1981:56)⁸. Daarom is Bayart immers zo geboeid door het spanningsveld tussen staat en burgerlijke maatschappij. Binnen de formele politiek-economische instituties – binnen de partij net zo goed als binnen de vakbonden sinds die onder overheidstoezicht zijn gesteld – mag de massa van de bevolking dan goeddeels monddood zijn gemaakt, maar ook op dit punt zijn de werkelijke verhoudingen gecompliceerder. Juist omdat het regime initiatieven ontplooit op een breed terrein en omdat de controle over de burgerlijke maatschappij de inzet is van zijn hegemonie, krijgen allerlei 'populaire acties' in de marge van het formele politieke domein inderdaad politieke lading. Voor Bayart (1979:236) hebben acties als banditisme, prostitutie of *arki* drinken een politieke strekking, niet alleen in de ogen van de machthebbers. Daarom zijn zulke uitingen van belang om de werkelijkheid van de machtsverhoudingen te begrijpen. Vooral in zulk soort conflicten kunnen de tegenkrachten tegen het *autoritarisme* van de huidige Afrikaanse regimes duidelijk worden.

Mocht het bovenstaande een enigszins vage en ongrijpbare indruk maken, dan is dat misschien niet alleen te wijten aan de samenvatting. Bayart (1979:256) erkent zelf dat de 'hegemonische apparaten' die Ahidjo gebruikt om de hegemonie van zijn fractie te vestigen, een veel gedetailleerdere studie vereisen. Duidelijk is ook dat belangrijke aspecten buiten beschouwing blijven. Bayart vindt vooral verdere studie van de economische basis van de staat nodig, als aanvulling

op zijn politieke analyses; op dat punt kom ik later nog terug.

Een ander probleem is dat Bayart bepaalde verschuivingen lijkt aan te brengen in Gramsci's hegemoniebegrip. Bij Gramsci heeft dat vooral betrekking op conflicten tussen machtsgroeperingen binnen de dominante klasse of met organisaties van revolutionaire klassen. Bij Bayart lijkt het vooral te slaan op het streven van de *dominants* om de *dominés* – beide termen in zeer algemene zin gebruikt – onder controle te krijgen. Het 'hegemonisch project' in Kameroen wordt nauwelijks verbonden met een bepaalde sociale groep, maar eerder met de staatsleiding of zelfs met Ahidjo als persoon. Daardoor lijkt het onduidelijk te blijven waarom het regime van Ahidjo een betrekkelijke stabiliteit – meer dan in de meeste Afrikaanse landen – bereikte. Hing dat uiteindelijk af van de handige manoeuvres van Ahidjo als persoon? Die laatste kritiek lijkt toch niet helemaal terecht. Met begrippen als 'hegemonische alliantie' en 'hegemonisch project' slaagt Bayart er in ieder geval in een eerste analyse te maken van de sociaal-politieke omgeving waarbinnen de groep rond Ahidjo een stabiel regime probeerde op te bouwen: van een uiterst voorzichtige politiek om een regionale balans te bewaren teneinde het spook van etnische conflicten te bezweren en van de consistente pogingen om alle mogelijke organisaties onder toezicht van het regime te laten functioneren. Bayarts analyse hoe de nieuwe heersende klasse gevormd wordt binnen de 'hegemonische alliantie' rond het regime geeft daardoor meer zicht op de achtergronden van Ahidjo's politieke manoeuvres dan studies die apodictisch klassen afbakenen om van daaruit dan de politiek te analyseren (vergelijk Kom 1971). Maar vanzelfsprekend zou een werkelijke verklaring van de politieke stabiliteit onder Ahidjo vergelijkende analyses van andere Afrikaanse landen vergen. Veel van de hierboven aangegeven kenmerken zijn immers ook elders terug te vinden. Zo'n vergelijking valt echter buiten het kader van dit artikel en helaas tot nog toe ook van Bayarts werk.

Misschien kunnen de recente ongeregeldheden in Kameroen als een soort toetssteen voor de relevantie van Bayarts interpretaties op nationaal niveau gelden. De conflicten van Ahidjo met zijn opvolger Biya en de daaruit voortvloeiende staatsgreep hoeven niet direct de mislukking van Ahidjo's 'hegemonisch project' te betekenen. In de komende jaren zal moeten blijken of Ahidjo er inderdaad in geslaagd is zijn 'hegemonische alliantie' te institutionaliseren. Steunde het regime alleen op een persoonlijke factie die uiteenvalt na het aftreden van de leider? Of is de factie rond Ahidjo, waaruit ook Biya voortkomt, er inderdaad in geslaagd een nieuwe hegemonie te vestigen, in die zin dat de nieuwe machtsgroep rond het regime inderdaad ingebed is in de 'weefsels' van een nieuwe burgerlijke maatschappij? Het zal niet meevallen een duidelijk antwoord op zulk soort vragen te vinden; maar toch zijn die vragen, hoe vaak ook, van groot belang om een meer genuanceerde visie op klassenvorming te krijgen.

In dit artikel gaat het echter om andere vragen: om de relevantie van Bayarts

visie voor de verhouding staat-boeren, voor het dilemma tussen het beeld van de autoritaire staat en het idee van een *uncaptured peasantry*. In hoeverre suggereren Bayarts analyses van staatsvorming en zijn nadruk op het belang van de burgerlijke maatschappij een genuanceerdere visie op de verhouding *dominants-dominés* dan het beeld van alleen maar politiek-economische dwang en onderworpenheid?

Oude en nieuwe machtsverhoudingen onder postkoloniale regimes

In één opzicht bieden Bayarts analyses van de Kameroenese staat duidelijke aanknopingspunten die van belang lijken voor de hier te behandelen problematiek van de verhouding staat-boeren. De rode draad in zijn analyse is de continuïteit van oude en nieuwe machtsverhoudingen onder het moderne Kameroenese regime. Volgens hem is dat regime onder meer zo stabiel omdat Ahidjo erin slaagde om binnen zijn 'hegemonische alliantie' niet alleen allerlei facties uit de nieuwe geschoolde elite te betrekken maar ook allerlei machtsgroepen uit de oude samenlevingsverbanden. Omgekeerd zouden ook in de *modes populaires d'action politique* nog steeds de oude tegenstellingen tot uitdrukking komen. Daarbij gaat Bayart erg generaliserend te werk. Volgens hem werden de oude samenlevingen in heel Kameroen beheerst door de tegenstelling oudsten-jongeren (op te vatten als sociale en niet als biologische categorieën; onder de jongeren vallen bijvoorbeeld ook de vrouwen). De oudsten zouden in de verschillende gebieden gecoöpteerd zijn binnen Ahidjo's 'hegemonische alliantie'. Voor Bayart betekent dit tegelijkertijd dat de *modes populaires d'action politique* tegen Ahidjo's regime – conform de oude tegenstellingen – te analyseren zijn als protestuitingen van jongeren.

Voor antropologen is deze nadruk op de continuïteit van de oude machtsverhoudingen zeker aantrekkelijk. Er zijn weinig politicologen die antropologische analyses zo serieus nemen: Bayart ontleent zijn nadruk op de tegenstelling oud-jong direct aan antropologische modellen van verwantschappelijke samenlevingen. Antropologen als Meillassoux (1975) en Rey (1971) willen inderdaad de verhoudingen binnen dit type samenleving analyseren vanuit het gezag van de oudsten over de jonge mannen en de vrouwen. Maar hecht Bayart niet een al te brede betekenis aan zulke antropologische modellen door ze van toepassing te verklaren op alle oude samenlevingsverbanden in Kameroen? In de sterk gesegmenteerde samenlevingen in het oerwoudgebied van Zuid-Kameroen werden de kleine, min of meer zelfstandige verwantengroepen inderdaad volledig gedomineerd door de oude familiehoofden. Binnen de Bamiléké vorstendommen in het westelijke bergland of binnen de islamitische Foelani emiraten in de noordelijke savanne hadden zich daarentegen heel andere relaties ontwikkeld. Daar kwamen lang vóór de koloniale verovering al meer gecentraliseerde vormen van macht-

suitoefening voor: de Bamiléké vorsten met hun notabelen en de Foelani 'aristocratie' vormden erfelijke groepen die recht hadden op vaste tributen en zich van de massa onderscheidden door een aparte levenswijze.

Zulke regionale variaties moeten van belang zijn voor Bayarts thematiek. Waren de Bamiléké vorsten en Foelani emirs met hun duidelijk geïnstitueerde machtsposities niet veel aantrekkelijker als bondgenoten voor Ahidjo's 'hegemonische alliantie' dan de familieoudsten van de verbrokkelde samenlevingen in het zuiden? En vooral, krijgen de tegenbewegingen – Bayarts *modes populaires d'action politique* – in zulke uiteenlopende situaties niet heel andere uitdrukkingsvormen juist omdat de oude machtsverhoudingen nog steeds van betekenis zijn? De vraag is hoe zulke regionale variaties tot hun recht kunnen komen in analyses, à la Bayart, van staatsvorming in postkoloniaal Afrika.

Regionale variaties: staat en boeren in Makaland¹⁰

Een regionale uitwerking van Bayarts ideeën ligt voor de hand, zeker als het erom gaat het beeld van de verhouding staat-boeren, *dominants-dominés*, te nuanceren. Een korte schets van de regionale ontwikkelingen in Makaland, Zuidoost-Kameroen, kan verduidelijken op welke punten zijn ideeën inderdaad bruikbaar zijn voor verdere analyses en wat voor uitwerking mogelijk is om variaties in de machtsverhoudingen en in de tegenbewegingen van onderop te bestuderen.

De Maka (60.000) wonen in een moeilijk toegankelijk oerwoudgebied. Heel deze streek bleef, ook onder koloniaal bestuur, nog lang geïsoleerd; het gebied geldt nog steeds als één van de minst ontwikkelde delen van Kameroen. Vooral tijdens de eerste decennien van het koloniaal bestuur – dit gebied gold pas na 1910 als definitief 'gepacificeerd' – kregen de Maka een twijfelachtige reputatie als één van de meest 'achterlijke' en 'rebelse' groepen. De Duitsers, de eerste kolonisatoren, klaagden bijvoorbeeld over de 'Mangel an staatenbildendem Sinn' in deze contreien. Dat laatste hing duidelijk samen met de sterk gesegmenteerde organisatiepatronen van de Maka: kleine patrilineaire groepen, waarbinnen soms enkele cliënten van buiten als 'zoons' geadopteerd waren, vormden ieder een eigen dorp onder het gezag van enkele familieoudsten. Ieder spoor van centraal gezag ontbrak en ook binnen de dorpen werd het gezag van de oudsten beperkt door allerlei egaliserende krachten: de dreiging van groepssplitsing, het idioom van de hekserijvoorstellingen en meer in het algemeen de sterke egalitaire ideologie die het zelfbeschikkingsrecht van iedere volwassene man benadrukte.

De oplegging van het koloniale staatsgezag en de exploitatie van dit gebied bleken dan ook op grote problemen te stuiten. Net als de Duitsers hadden de Fransen, die in 1915 dit deel van Kameroen veroverden, te kampen met het probleem dat de oude organisatiepatronen vrijwel geen aanknopingspunten boden voor de ontwikkeling van de koloniale economie. Er bestonden nauwelijks

relaties van meerarbeid – oude vormen van tribuut of van produktie voor de handel – die de vordering van arbeid en de stimulering van surplusproduktie voor de koloniale handel konden vergemakkelijken. Het gevolg was dat de staat in dit gebied de economische ontwikkeling volledig ging beheersen. De overheid achtte stricte dwangmaatregelen noodzakelijk, niet alleen om belasting te heffen, maar ook om de dorpelingen te dwingen een surplus te verbouwen voor de handel en om arbeiders te vorderen; zowel de handelaren als de overheid hadden in dit dunbevolkte gebied een dringende behoefte aan dragers, alleen al omdat de slaapziekte hier endemisch was en lastdieren dus niet te gebruiken waren. Om al deze dwangmaatregelen uit te voeren benoemde de overheid zogenaamde *chefs coutumiers* die het bestuur kregen over tientallen dorpen. In werkelijkheid waren dit volslagen atraditionele figuren: de Maka kenden immers geen enkel centraal gezag.

Na 1945 werden de hardste vormen van overheidsdwang verzacht. Toen kwam de verbouw van marktgewassen eindelijk op gang: de dorpelingen begonnen meer en meer op eigen initiatief koffie- en cacaoplantages aan te leggen. In die tijd kregen de Maka ook meer oog voor de waarde van het onderwijs en voor de nieuwe carrière-mogelijkheden die de schooldiploma's verschaften. In de jaren vijftig kwam uit de kleine groep Maka jongeren die toen al een schooldiploma bemachtigd had, een nieuwe regionale elite van overheidsfunctionarissen en politici naar voren. Vanzelfsprekend bleef het aantal geschoolde Maka dat door wist te dringen tot de nationale elite betrekkelijk gering. Vergeleken met veel grotere groepen als de Bamiléké, de Ewondo of de Foelani is de rol van de Maka binnen de zich ontwikkelende nationale politiek nog steeds uiterst beperkt.

In mijn onderzoek probeerde ik de huidige gezagsverhoudingen bij de Maka vooral te analyseren tegen deze historische achtergrond. Daarbij bleek de verhouding staat-boeren allerlei vragen op te roepen die passen bij Bayarts problematiek. Bekeken van onderop – ik probeerde de ontwikkelingen te analyseren vanuit het perspectief van de boeren – leek er sprake van een sterke concentratie van macht aan de top van de staat. Maar tegelijk leek die macht van de staat min of meer in de lucht te hangen. Het Kameroenese regime is sterk gecentraliseerd. De president, die tevens hoofd is van de enige politieke partij, neemt alle beslissingen. Van open verkiezingen is natuurlijk geen sprake. Maar toch kwam het voor mij als een verrassing dat ook over allerlei plaatselijke aangelegenheden – de benoeming van lokale partijfunctionarissen of gemeenteraadsleden, de verdeling van overheidsdiensten (medische centra, scholen) over de dorpen – volstrekt ééNZijdig beslist werd op het allerhoogste niveau. De oekases uit Yaoundé (de hoofdstad) zijn sacrosanct en dienen onverkort te worden uitgevoerd: pogingen tot inspraak op lokaal of regionaal niveau worden als snel uitgelegd als tekenen van ondermijning van het regime. Tegelijk is het – nog steeds vanuit het perspectief van de boeren – volstrekt onduidelijk op welke groep die grote macht van de

staatstop steunt. De regionale elite blijkt volledig afhankelijk van het regime: er zijn voorbeelden te over van Maka politici met groot prestige, die simpelweg ontslagen worden uit overheidsdienst of uit hun politieke functies, en die daarna hoogstens op lokaal niveau een zekere machtspositie behouden. Maar zelfs op nationaal niveau blijkt er geen duidelijke groep als *Träger* van de staatsmacht te identificeren. Hoogstens kunnen vaag omliggende groepen als 'de bureaucraten' genoemd worden; maar ook die blijken als groep nauwelijks een eigen machtsbasis te hebben buiten de staatsorganisatie. Ook op nationaal niveau beslist de naaste omgeving van de president volstrekt autonoom over ontslagen en benoemingen. Die beslissingen – vaak als volslagen verrassingen afgekondigd over de radio – bepalen goeddeels wie wel en wie niet tot de nationale elite behoort.

Een ander probleem tijdens mijn onderzoek was dat er op het eerste gezicht, zeker op lokaal niveau, nauwelijks sprake leek te zijn van eigen reacties, laat staan van tegenbewegingen tegen het regime. De Maka boeren weigerden iedere discussie over nationale politiek en overheidsingrijpen. 'La politique, c'est une affaire des grands', zoals de meer ontwikkelde dorpelingen het uitdrukten. Een ander adagium van mijn informanten was: 'Wij zijn als vrouwen, we kunnen alleen maar ja zeggen als weer iemand uit de stad ons komt commanderen'. De verhouding boeren-staat, dusdanig eenzijdig gekenmerkt door *autoritarisme* en onderworpenheid, leek een weinig inspirerend studieonderwerp; bovendien bleven de achtergronden van al die autoriteit van onderop bezien raadselachtig.

In zo'n context lijkt Bayarts benadering inderdaad geschikt om zicht te krijgen op andere aspecten van de relatie staat-boeren en om het al te starre beeld van dwang versus machteloosheid open te breken. Zijn analyse hoe Ahidjo een 'hegemonische alliantie' vormde, past goed bij de snelle en tamelijk toevallige opkomst van de nieuwe elite onder de Maka. Het politieke spel in de cruciale jaren tussen 1960 en 1962 bepaalde wie tot de nieuwe Maka elite ging behoren. Politici die – vaak op toevallige gronden – kozen voor Ahidjo, kregen toegang tot nationale machtsposities. Oppositionele politici werden, toen Ahidjo zijn macht één keer gevestigd had, monddood gemaakt en vaak ontslagen uit overheidsdienst: zo verdwenen zij uit de nieuwe elite. Bayarts begrippenapparaat blijkt hier inderdaad beter aan te sluiten bij de politieke verwickelingen dan veel klassenanalyses. Maar tegelijk komt hij verder dan een interpretatie vanuit politieke conflicten en strategieën alleen. Hij wil immers vooral bestuderen in hoeverre de nieuwe elite de kans krijgt haar positie te consolideren; vandaar zijn nadruk op 'hegemonische projecten' en burgerlijke maatschappij. Ook de Maka elite blijkt – conform Bayarts conclusies – gevormd binnen de staat. De vraag in hoeverre zij bezig is een eigen klassepositie op te bouwen vereist vooral nadere studies van de posities van de elitefiguren binnen de 'weefsels' van de nieuwe en nog fragmentarische burgerlijke maatschappij rond de staat (zie Geschiere 1982a).

Maar vooral blijkt Bayarts visie van een 'hegemonisch project' geschikt om de

omvang en de problemen van het overheidsingrijpen in de Maka dorpen te verduidelijken. Het parool van het regime is 'encadrer les paysans'. Via alle mogelijke initiatieven en organisaties moeten de boeren ingekapseld worden binnen de nieuwe machtsverhoudingen. Het regime probeert dan ook alle verenigingen – ook kerkelijke jeugdorganisaties of werkgroepen opgezet door de boeren zelf – te laten functioneren onder toezicht van de bestuursambtenaren. Coöperatieve organisaties, geïnspireerd door de *animation*-ideologie, hameren op de noodzaak voor een volledige 'changement de la mentalité paysanne'; hetgeen in de praktijk betekent dat de boeren gereorganiseerd worden in comités die, alweer, gecontroleerd worden door het regime.

Tegenbewegingen tegen het regime kunnen in zo'n context inderdaad nauwelijks tot uitdrukking komen binnen de formele politieke kanalen omdat daar de communicatie eenzijdig van de top naar de basis verloopt. Maar in de praktijk blijken de Maka boeren zich lang niet altijd te gedragen als vrouwen 'die alleen maar ja kunnen zeggen'. Hun protesten – hun *modes populaires d'action politique* – lijken vaak diffuus en onschuldig van karakter maar die schijn kan bedriegen. Ambtenaren reageren vaak zeer fel op schijnbaar apolitieke ontwikkelingen zoals de oprichting van nieuwe religieuze organisaties door de Bahai-zending in de dorpen. En ze ontsteken regelmatig in hevige woede over hekserijverwikkelingen, vooral als die verondersteld worden elitefiguren of overheidsprojecten te bedreigen. Voor die ongerustheid is inderdaad wel reden. De dorpelingen blijken zich aangetrokken te voelen tot alternatieve religieuze organisaties omdat die nieuwe leidersposities bieden buiten de officiële instituties. En wat de hekserij betreft: elders heb ik proberen aan te tonen dat die voor de dorpelingen nog steeds het geëigende middel is om elitefiguren uit hun midden onder druk te zetten (Geschiere 1983). In die zin vormen religieuze bewegingen of hekserijverwikkelingen inderdaad een aanval op het 'hegemonisch project' van het regime, omdat dit zo breed van opzet is.

Oude en nieuwe tegenstellingen: discontinuïteit of vermenging?

In het kader van dit artikel lijkt het vooral interessant uitgebreider in te gaan op Bayarts interpretatie van de moderne politieke verhoudingen als bepaald door de oudsten-jongeren tegenstelling. Die interpretatie roept allerlei vragen op bij de toepassing op de Maka casus. Zoals hierboven al werd samengevat: in Bayarts visie werden de oude elites gecoopteerd binnen Ahidjo's 'hegemonische alliantie'. Voor hem betekent dit tegelijk dat de tegenbewegingen van onderop ook aansluiten bij de oude tegenstellingen en gedragen worden door de jongeren. Bij de Maka lijkt een interpretatie langs deze lijnen toch weinig houvast te bieden om het regionale succes van Ahidjo's alliantie te begrijpen en evenmin om zicht te

krijgen op tegenbewegingen van onderop.

Op zichzelf is de tegenstelling tussen oudsten en jongeren zeker relevant om de huidige verhoudingen bij de Maka te begrijpen. De organisatiepatronen van de Maka vormen dan ook een goed voorbeeld van het type verwantschappelijke samenlevingen waarover Meillassoux en Rey – de twee antropologen aan wie Bayart zijn nadruk op de oud-jong tegenstelling ontleent – het hebben. Conform die analyses berustte het gezag van de Maka oudsten niet zozeer op hun zeggenschap over de produktie als wel op hun controle over de circulatie van prestigegoederen tussen de groepen, vooral in de vorm van bruidsprijzen. Nog steeds is de bruidsprijs bij uitstek de relatie waarin de afhankelijkheid van de jongere mannen bij de Maka blijkt: zonder tussenkomst van een oudste – hun vader of eventueel een andere patroon – kunnen zij nooit een bruidsprijs betalen en dus nooit trouwen. Het is ook diezelfde bruidsprijs die de macht van de oudste over de dochters en ingetrouwde vrouwen van zijn groep bevestigt: de oudste heeft recht op de betalingen voor zijn dochters en hij is degene die betaald heeft voor de vrouwen gehuwd binnen zijn groep. Het gezag van de oudsten mag door de moderne politiek-economische veranderingen zijn ondermijnd, toch is het nog steeds een levende werkelijkheid. Er hebben zich zeker drastische veranderingen voltrokken in de bruidsprijzen – die zijn in geld omgezet en vooral na 1950 sterk gestegen – maar het zijn nog altijd de oudsten die de betaling en de inning van die bruidsprijs monopoliseren. En het zijn nog steeds die zelfde oudsten die de boventoon voeren in de grote dorpspalavers.

Toch kan er bij de Maka nauwelijks gesproken worden van een verbinding van de oude en de nieuwe elites. Het gezag van de oudsten, hoe reëel ook nu nog, blijft beperkt tot de sfeer van het dorp. Binnen de nieuwe instituties, ingesteld door de koloniale en later door de postkoloniale staat, kregen nieuwe elitefiguren een kans; hun opkomst werd geenszins bepaald door de oude machtsverhoudingen. De discontinuïteit tussen de oude en de nieuwe elites heeft bij de Maka een structurele achtergrond. Zoals hiervoor al is benadrukt, werd de koloniale exploitatie in Makaland beheerst door de staat. Het koloniale gouvernement zag weinig aanleiding naar samenwerking te streven met de oude dorpsleiders bij de Maka; die leken nauwelijks in staat een rol te spelen bij de oplegging van nieuwe heffingen voor de overheid en van nieuwe vormen van surplusproduktie voor de koloniale handel. De oudsten van hun kant probeerden zich aanvankelijk zoveel mogelijk te onttrekken aan contacten met het nieuwe gezag. Uit dat dilemma kwamen de eerste elitefiguren onder de Maka naar voren. Om de uitvoer van alle dwangmaatregelen toch mogelijk te maken stelde de overheid een nieuwe soort *chefs* aan, die weliswaar *chefs coutumiers* werden genoemd maar die in werkelijkheid allerminst pasten binnen de traditionele verhoudingen bij de Maka. Bij de benoeming van deze *chefs* werd bijvoorbeeld voorbijgegaan aan de aloude gelijkstelling van macht en ouderdom bij de Maka. De ambtenaren gaven de voorkeur

aan jongere figuren omdat die meer 'dynamiek' zouden vertonen en beter zouden begrijpen wat *le Blanc* van hen verwachtte. Aanvankelijk waren dit vooral jongens die als soldaat of keukenhulp in de koloniale legers hadden gediend, later jongeren die over enige scholing beschikten. Enkele Maka oudsten vertelden mij dat ze eens een Franse ambtenaar gevraagd hadden 'sinds wanneer het gewoonte was een feest midden in het bos te houden en niet in het dorp', dit om hem duidelijk te maken hoe ongepast het was om weer een jongere als chef aan te stellen. Maar de ambtenaar had niet begrepen wat ze bedoelden en ze hadden zelf al snel geleerd dat ook de oudsten alle redenen hadden om zo'n jongere chef te gehoorzamen; die kon immers beschikken over nieuwe machtsmiddelen als de gendarmes en de steun van het gouvernement. De opkomst van de hogere *chefs coutumiers* sloot zeker niet aan bij de oude machtsverhoudingen.

Na 1945 kwamen andere elitefiguren naar voren. Maka jongeren die over enige scholing beschikten kregen toen vrij plotseling de kans – door de uitbreiding van het overheidsapparaat – lucratieve posities in overheidsdienst te bezetten. Uit deze groep kwamen na de onafhankelijkheid de bureaucraten en politici naar voren die nu de belangrijkste posten bekleden binnen de regionale politiek en de staatsorganisaties. Ook de opkomst van deze *évolués*, zoals de dorpelingen hen noemen, sloot allerminst aan bij de oude machtsverhoudingen. Hun carrière in overheidsdienst hadden ze vóór alles te danken aan het feit dat ze de benodigde onderwijskwalificaties behaald hadden in een tijd dat de meeste Maka jongens nog nauwelijks naar school gingen. Elders heb ik proberen aan te tonen dat de eerste generatie van geschoolde jongeren bij de Maka goeddeels uit enigszins marginale gezinnen kwam (Geschiere 1982a). Tot in de jaren veertig schijnen de dorpelingen weinig belangstelling getoond te hebben voor het onderwijs. 'Daar sloegen de onderwijzers de kinderen op hun vingers om die soepel te maken voor het schrijven'. Het merendeel van de nieuwe Maka *évolués* die ik geïnterviewd heb, was gedwongen geweest onderwijs te volgen omdat ze in hun jeugd (in de jaren dertig en het begin van de jaren veertig) op een missiepost beland waren; in sommige gevallen omdat hun ouders of verwanten hen aan de missionarissen hadden toevertrouwd, in andere gevallen omdat het hele gezin de wijk had genomen naar een missiepost vanwege ziektes of om te ontsnappen aan de druk van de Franse overheid. Dat waren niet direct de meest aanzienlijke families van het dorp. De Maka gebruiken een spreekwoord over 'een wees die met een klein mesje het kadaver van een olifant aan stukken snijdt' om aan te geven dat juist jongens die in hun jeugd in een moeilijke positie verkeren, tot onverwachte prestaties in staat zijn. Dat spreekwoord werd door mijn informanten niet zelden aangehaald als het over de nieuwe *évolués* ging.

Bij de Maka werd de opkomst van de nieuwe elite niet beïnvloed door de oude verhoudingen maar volledig van buitenaf bepaald door het proces van staatsontwikkeling. Zowel de *chefs coutumiers* als de moderne geschoolde elite dankten

hun opkomst aan hun benoeming in overheidsdienst. Voor de dorpelingen is de machtspositie van deze elitefiguren volkomen nieuw. Zij beschikken immers over een politiek-economische machtsbasis buiten het dorp: hun niet geringe verdiensten in overheidsdienst en hun toegang tot de nationale politieke autoriteiten.

De huidige politieke verhoudingen versterken in allerlei opzichten de afstand van de *évolués* tot de oude verhoudingen binnen het dorp. Hiervóór werd al benadrukt dat het postkoloniale regime in Kameroen sterk gecentraliseerd is. Binnen de eenheidspartij is het de top en zeker niet de basis die over de bezetting van de politieke functies beslist. Regionale politici wordt zelfs nadrukkelijk afgeraden om te proberen een persoonlijke aanhang onder de massa op te bouwen: dat zou slechts verdeeldheid zaaien. Voor partijfunctionarissen is het dan ook niet verstandig zich al te veel met de basis te bemoeien. Dat heeft meerderen van hen al de beschuldiging opgeleverd van subversieve neigingen, van pogingen een partij binnen de partij op te bouwen.

Van hun kant tonen de Maka *évolués* zich ook enigszins beducht voor al te nauwe contacten met hun dorpsgenoten. Ze zijn bang voor de egaliserende druk van het dorpsleven: voor de niet aflatende stroom van verzoeken, maar ook voor dreigende hekserijaanvallen bij al te grote intimiteit met de dorpelingen (Geschiere 1983). Binnen de weinig hiërarchische Maka samenleving zijn zulke egaliserende krachten van oudsher bijzonder sterk. Zelfs de macht van de oudsten werd daardoor bedreigd. Als een oudste zijn macht al te nadrukkelijk uitoefende, dreigde er altijd groepssplitsing of volgden er hekserijverwikkelingen. Het nieuwe van de macht van de *évolués* is dat zij zich aan die egaliserende druk kunnen onttrekken dank zij hun sterke positie in de stad. Daar maken zij dankbaar gebruik van.

De Maka zien de macht van hun *évolués* dan ook zeker niet in het verlengde van het traditionele gezag van hun oudsten. Anderzijds blijkt ook de postkoloniale overheid weinig neiging te vertonen samen te werken met de oude gezagsdragers. De ambtenaren zien de oude organisatiepatronen van de Maka eerder als een belemmering bij de instelling van nieuwe economische en politieke verhoudingen. De overheidscoöperatieven bijvoorbeeld proberen nieuwe vormen van samenwerking buiten de oude verwantschapsorganisatie door te voeren in de landbouwproductie; het doel is duidelijk een directere controle over de boerenproductie mogelijk te maken. Typerend is ook dat de overheid op alle mogelijke manieren probeert een verlaging van de bruidsprijs af te dwingen; dat betekent immers een aanval op de grondslag van het gezag van de Maka oudsten. Volgens de ambtenaren wordt er door de voortdurende verhoging van de bruidsprijs al te veel geld aan de circulatie onttrokken; dat zou beter 'productief geïnvesteerd' kunnen worden, dat wil zeggen gebruikt kunnen worden voor de nationale economische opbouw onder controle van de bestuurlijk-politieke elite. Weliswaar zijn alle overheidsmaatregelen tegen de stijging van de bruidsprijs tot nog

toe vergeefs; niettemin blijkt hier duidelijk hoe weinig de belangen van de oude machthebbers, de familieoudsten, en van de nieuwe bestuurlijk-politieke elite overeenstemmen.

Vanzelfsprekend gaat een interpretatie langs deze lijnen zeker niet op voor heel Kameroen; daarvoor zijn de regionale contrasten te groot. Elders is er, conform Bayarts analyse, wel degelijk sprake van een 'fusie' van oude en nieuwe elites. In dit opzicht vormen bijvoorbeeld de al eerder genoemde Bamiléké in het westelijk bergland een duidelijk contrast met de Maka. Binnen de oude Bamiléké vorstendommen hadden zich al vóór de koloniale verovering ingrijpendere vormen van ongelijkheid ontwikkeld. De tegenstelling tussen oudsten en jongeren was daar al goeddeels overdekt door hiërarchische relaties tussen de vorsten met hun notabelen en de boeren (zie onder meer Joseph 1977). In deze streek bood de oude machtspositie van de hoofden de Fransen dan ook wel degelijk directe aanknopingspunten bij hun pogingen de economische ontwikkeling op gang te brengen. Hier bleek het niet nodig atraditionele *chefs coutumiers* aan te stellen om de bevolking een regime van 'gehoorzaamheid en werk' op te leggen. Bovendien ontstond er in dit gebied al in de koloniale tijd een tekort aan land. Dat leidde niet alleen tot grootscheepse migraties maar het versterkte ook de macht van de hoofden, vanouds de beheerders van het land. In zo'n context lijkt er meer reden om van een 'fusie' van oude en nieuwe elites te spreken. Bij de Bamiléké verliep de opkomst van de nieuwe elite meer dan bij de Maka in aansluiting op de oude organisatiepatronen.

In hoeverre zijn zulke regionale contrasten van belang voor de relatie staat-boeren? Wat is in dit verband de betekenis van Bayarts nadruk op de uitbouw van een burgerlijke maatschappij als inzet van het 'hegemonisch project' van het regime? In het voorbeeld van de Bamiléké lijkt, door de verbinding van oude en nieuwe tegenstellingen, de vorming van een nieuwe maatschappij uit de 'fusie' van oude en nieuwe instituties verder gevorderd: de massa van de bevolking lijkt daardoor directer betrokken op de nieuwe machtsverhoudingen. Maar bij de Bamiléké lijkt dat vooral geleid te hebben tot scherpere vormen van protest van de *dominés* tegen de *dominants*, de oude en de nieuwe. Bij de Maka is er een duidelijke discontinuïteit tussen de oude verwantschappelijke organisatie en de nieuwe staatsinstellingen. Het beeld van de autoritaire staat, van buitenaf ingeplant, dringt zich hier eerder op. Dat blijkt reacties en protesten van de boeren niet uit te sluiten maar die hebben een meer diffuus karakter: de Maka boeren proberen zich eerder ongrijpbaar te maken voor de staat.

De verschillen tussen Bamiléké en Maka blijken dan ook van direct belang voor Bayarts favoriete thema, de *modes populaires d'action politique*. Het voorbeeld van de Bamiléké is hier niet toevallig gekozen. Dit gebied was het toneel van de felste en hardnekkigste protesten tegen het regime-Ahidjo: de al eerder genoemde UPC-guerrilla, die vanaf de onafhankelijkheid tot in de jaren zeventig duurde.

Deze beweging was inderdaad gericht tegen nieuwe *en* oude elites. De UPC presenteerde zich als een communistisch alternatief tegenover het regime-Ahidjo. Maar op lokaal niveau was de beweging eerder gericht tegen de oude hoofden die het land monopoliseerden. Juist omdat de oude en nieuwe elites verbonden waren, konden zich hier bijzonder scherpe tegenstellingen ontwikkelen. Bij de Maka blijven de tegenstellingen voorlopig minder eenduidig. Binnen de dorpen zijn er allerlei protesten van de jongeren tegen de oudsten, tegen hun knoeierijen met bruidsprijzen en hun veronderstelde manipulaties in de hekserij. Maar zulke protesten betreffen zeker niet direct het 'hegemonisch project' van het regime. Anderzijds lijkt het evenmin juist om de subversieve hekserijaanvallen waardoor vertegenwoordigers van de overheid zich zo bedreigd voelen toe te schrijven aan de jongeren alleen: hekserij is en blijft een zaak waarin de oudsten de baas zijn. Bij de Maka werden de oude machthebbers niet gecoöpteerd binnen de nieuwe 'hegemonische alliantie'. Daarom lijkt het zeker niet terecht achter de *modes populaires d'action politique* tegen de nieuwe machtsverhoudingen alleen de jongeren te zoeken.

Conclusies: koppeling van produktiewijzen en 'uncaptured peasantries'

De bovenstaande toepassing blijft natuurlijk uiterst schetsmatig maar suggereert toch wel enkele algemenere opmerkingen. Allereerst blijken Bayarts interpretaties van de nationale Kameroenese politiek, in termen van oudsten versus jongeren, door zulke regionale contrasten min of meer op hun kop gezet te worden. In gebieden als Makaland waar de oude verhoudingen inderdaad gekenmerkt werden door de oud-jong tegenstelling, lijkt er nauwelijks sprake van een verbinding van oude en nieuwe elites. Dat lijkt voor heel het Zuidkameroenese oerwoudgebied te gelden: binnen de sterk gesegmenteerde samenlevingen in dat gebied waren de familieoudsten nauwelijks bruikbare bondgenoten voor de 'hegemonische alliantie' van het nationale regime. Elders was er wel degelijk sprake van een opname van de oude elites binnen die nieuwe alliantie; dat geldt bijvoorbeeld voor de Bamiléké vorsten en hun notabelen maar ook voor de Foelani 'aristocratie' in het noorden. Daar hadden zich al lang vóór de koloniale verovering veel ingrijpender tegenstellingen ontwikkeld: relaties van slavernij en horigheid bij de Foelani en de tegenstelling hoofden-boeren bij de Bamiléké. In die gebieden lijkt het begrippenpaar oudsten-jongeren dan ook nauwelijks een bruikbaar uitgangspunt te bieden voor de analyse van de oude tegenstellingen, laat staan voor die van de nieuwe vormen van overheersing.

Er is dus reden genoeg om die regionale variaties serieus te nemen. Het begrippenpaar oud-jong lijkt veel te vaag om recht te doen aan de ingewikkelde vermenging van tegenstellingen die de Kameroenese nationale politiek bepalen.

Dat begrippenpaar dreigt bovendien allerlei verschillen in de economische achtergrond van die tegenstellingen te versluieren: verschillen in de oude vormen van meerarbeid, maar vooral ook verschillen in de mate waarin nieuwe economische verhoudingen en vormen van meerarbeid doorgedrongen zijn. De beheersing van de bestuurlijk-politieke elite over de boerenproductie mag dan in grote delen van Kameroen beperkt zijn, maar in andere economische sectoren – in sommige stedelijke industrieën of in grootschalige ‘agro-industriële’ projecten – controleren de nieuwe machthebbers wel degelijk de toegang tot de productie. Zeker in zulke situaties, vaak bepaald door loonarbeid, lijkt het een anachronisme om te blijven hameren op de tegenstelling oudsten-jongeren.

Bij een toepassing op de verhoudingen op lokaal niveau blijken Bayarts bespiegelingen over de ‘hegemonische projecten’ en burgerlijke maatschappij een duidelijker economisch kader nodig te hebben om meer recht te doen aan regionale variaties in de machtsverhoudingen en in de tegenbewegingen van onderop. Een bruikbaar kader om Bayarts thematiek verder te ontwikkelen is misschien een model van een koppeling van produktiewijzen à la Rey, juist omdat die de grote variatie in de koppeling van kapitalistische en niet-kapitalistische verhoudingen aan de orde stelt. In Rey’s visie wordt de kapitalistische expansie gedragen door de daaraan voorafgaande produktiewijzen¹¹. Vooral in perifere gebieden, als Afrika, blijkt het kapitalisme nog niet sterk genoeg om de oude produktiewijzen te vernietigen. De bestaande produktiegemeenschappen worden – vaak met de nodige dwang en kunstgrepen – afgestemd op de kapitalistische waren- en arbeidsmarkt, maar ze behouden hun eigen samenhang. Het model van een koppeling van produktiewijzen legt dan ook alle nadruk op regionale variatie: de vorm en de effecten van de kapitalistische penetratie verschillen onder meer omdat de oude produktiewijzen heel verschillende aanknopingspunten bieden voor de oplegging van nieuwe vormen van meerarbeid. In dat perspectief wordt het een zaak van verder onderzoek om voor iedere regio precies na te gaan in welke mate en hoe – via wat voor maatregelen en reacties, ketens van vaak onbedoelde gevolgen – de afstemming van de oude produktiegemeenschappen op de kapitalistische markteconomie lukte.

Hierboven werd eigenlijk al aangegeven hoe de contrasten tussen de ontwikkelingen bij de Maka en de Bamiléké te verbinden zijn met verschillende koppelingspatronen van kapitalistische en voorkapitalistische verhoudingen. Bij de Maka boden de oude verhoudingen weinig directe aanknopingspunten voor de vordering van meerarbeid voor de ontwikkeling van de koloniale economie. Vandaar dat de staat een allesbeheersende rol ging spelen bij de exploitatie van dit gebied. Vandaar ook dat de opkomst van de nieuwe elite onder de Maka eenzijdig bepaald bleek door het proces van staatsvorming. Bij de Bamiléké volgen de koppeling van oude en nieuwe verhoudingen een ander patroon. Daar hadden zich wel oude vormen van overheersing en meerarbeid ontwikkeld die directe

aanknopingspunten boden voor economische ontwikkeling. In dit gebied konden de koloniale ambtenaren dan ook nauw samenwerken met de oude dominante groep. De opkomst van de nieuwe elite verliep hier daarom veel meer in samenhang met de oude verhoudingen en er ontstond inderdaad een eenduidige tegenstelling tussen *dominants* – oude en nieuwe – en *dominés*.

Deze schets van verschillende koppelingspatronen is natuurlijk veel te simpel. Er zijn bovendien nog allerlei andere verbindingen mogelijk. Maar toch kan al duidelijk zijn geworden dat juist in zo'n perspectief de waarde van Bayarts verkenningen blijkt. Al te generaliserende interpretaties – zoals Bayarts analyse van de Kameroenese politiek vanuit de oud-jongtegenstelling – worden zo vermeden. Maar vooral krijgen Bayarts analyses van de moeizame opbouw van 'hegemonische allianties' en een nieuwe burgerlijke maatschappij onder de postkoloniale regimes tegen die achtergrond diepere betekenis. Ahidjo's 'hegemonische alliantie' blijkt te bestaan uit regionale elites met sterk verschillende basis. In zo'n situatie van regionaal verschillende verbindingen van kapitalistische en niet-kapitalistische verhoudingen lijkt het zoeken naar nationale klassen achter de staatsmacht inderdaad hachelijk. Bayarts conclusie dat in een land als Kameroen een heersende klasse hoogstens aan het ontstaan is binnen de staat en in afhankelijkheid van het regime, past beter bij de regionale variaties en de grote rol van de staat in de koppeling van oude en nieuwe verhoudingen. Vanuit dat perspectief kan ook het werkelijk effect van de pogingen van de nieuwe machthebbers om een burgerlijke maatschappij op te bouwen rond het regime geanalyseerd worden.

Een vergelijking met Hydens economistische visie van een *uncaptured peasantry* kan duidelijk maken dat Bayarts nadruk op de burgerlijke maatschappij als de plaats waar *dominants* en *dominés* elkaar confronteren, ook van direct belang is voor de relatie staat-boeren. Voor Hyden (1980), hierboven al aangehaald, zijn de Afrikaanse boeren nog *uncaptured* omdat ze nog steeds hun eigen voedsel verbouwen. Voor de voortzetting van hun landbouwproductie en voor de vervulling van hun eerste levensbehoeften zijn ze nog altijd niet werkelijk afhankelijk van externe instanties als de staat of de markt. Ze kunnen zich nog steeds 'ongrijpbaar' maken voor de staat. Rey's nadruk op de voortdurende weerbaarheid van de boerenproductiewijzen in Afrika tegen kapitalistische druk past eigenlijk in hetzelfde perspectief.

Het aantrekkelijke van Hydens uitgangspunt is dat hij alle aandacht besteedt aan de eigen acties van de boeren, net zoals Bayart probeert de eigen strategieën van de *dominés* te ontdekken achter de autoritaire staat. Maar vanzelfsprekend is Hydens visie veel te generaliserend (vergelijk Geschiere 1984). Er zijn in Afrika zeker allerlei voorbeelden dat boeren de neiging vertonen zich terug te trekken uit de markt economie om zich te concentreren op de verbouw van hun eigen voedsel; dit ondanks alle druk van de overheid om meer marktgewassen te verbouwen. Daaruit blijkt wel dat de boeren inderdaad nog niet volledig afhankelijk zijn van

de staat en de markt. Niettemin blijkt de mate van inkapseling van boerensamenlevingen in Afrika sterk te verschillen; er lijkt zelden sprake van boerengemeenschappen die volledig *uncaptured* zijn. Om het voorbeeld van de Maka aan te houden: die verbouwen nog steeds het merendeel van hun eigen voedsel met hun eigen middelen. In zoverre hebben zij inderdaad nog een zekere '*exit option*' – een term van Hyden – tegenover de druk van de staat en de markteconomie. Maar tegelijk blijken zij toch op allerlei verkapte manieren verbonden aan de geldeconomie. Alleen al omdat de bruidsprijzen zijn omgezet in geld, zijn zij wel gedwongen in de markteconomie te participeren. In werkelijkheid lijkt er eerder sprake te zijn van een wisselvallige balans van zelfvoorziening en afhankelijkheid in de relaties van Afrikaanse boerensamenlevingen met de buitenwereld.

Tegen die achtergrond worden Bayarts bespiegelingen over burgerlijke maatschappij en 'hegemonische projecten' van diepere betekenis. Enerzijds blijkt de 'totaliserende aanpak' van de postkoloniale regimes logisch voort te vloeien uit de politiek-economische verhoudingen. Omdat de boerenproductie zich nog gedeels voltrekt buiten de moderne politiek-economische instituties moet het regime wel proberen de boeren in te kapselen via een breed scala van initiatieven in de burgerlijke maatschappij. 'Encadrer les paysans' wordt een ideologische noodzaak om de nieuwe machtsverhoudingen te bevestigen juist omdat de economische controle van het regime tamelijk beperkt is.

Anderzijds impliceert Bayarts visie een belangrijke correctie op Hydens conclusies. De inkapseling van de boeren blijkt niet alleen via directe staatsdwang of via de markt te verlopen. Door de uitbouw van een nieuwe burgerlijke maatschappij probeert het regime ook op allerlei andere terreinen de boeren te betrekken bij de nieuwe machtsverhoudingen. Tot op zekere hoogte hebben die pogingen succes. De boeren willen wel degelijk deelnemen aan moderne instituties rond de staat, zoals het onderwijs of de gezondheidszorg; ze bewonderen nieuwe statussymbolen en alleen al de populariteit van een sport als voetbal – overal zoveel mogelijk georganiseerd onder overheidstoezicht – betreft hen bij de moderne verhoudingen. In zo'n perspectief blijkt Hydens visie van een *uncaptured peasantry* tamelijk vlak. De verhouding tussen het regime en de boeren blijkt veel meer dimensies te hebben. Andersom geldt dat tegenbewegingen van onderop zeker niet alleen in politieke of economische acties gezocht moeten worden, maar vooral ook binnen de burgerlijke maatschappij. Daar is het regime door de 'totaliserende aanpak' immers het meest kwetsbaar. Zeker om de eigen geschiedenis van ondergeschikte groeperingen – hun acties onder de oude en nieuwe vorm van heerschappij – te schrijven, is een bredere benadering nodig dan een politiek-economische alleen.

Noten

1. Met dank voor kritiek en suggesties aan Haile Asmaron, Mart Bax, Jean-François Bayart, Wim van Binsbergen, Jan van Putten, Reini Raatgever, Pierre-Philippe Rey, Matthieu Schoffeleers.

2. Zie voor overzichten van discussies over staatsvorming in Afrika: Lonsdale 1981 en Saul 1980; vergelijk ook Geschiere 1982b.

3. 'Burgerlijke maatschappij' is in het Nederlands gangbaar als vertaling van 'société civile'/'società civile'. In dit verband kan die vertaling enige verwarring wekken. Het gaat er hier immers om Gramsci's ideeën over 'società civile' toe te passen in situaties die zeker niet als volledig kapitalistisch te kenmerken zijn. Het probleem is dat 'burgerlijk' in het Nederlands niet alleen overeenkomt met 'civil' maar ook – en vooral – met 'bourgeois'. 'Burgerlijke maatschappij' lijkt daarom te verwijzen naar een typisch kapitalistische context (naar een 'burgerlijke' hegemonie) en dat is hier niet de bedoeling. Een nieuwe vertaling kiezen zou echter nog meer verwarring wekken. Daarom heb ik er de voorkeur aan gegeven de term 'burgerlijke maatschappij' toch maar te handhaven.

4. Coulon 1981:124; andere politicologen/afrikanisten uit deze groep zijn, behalve Coulon, onder meer Fauré, Medard; zie verder bijdragen in het tijdschrift *Politique Africaine*.

5. Vergelijk onder meer Saul 1980, Shivji 1977, Mamdani 1976 en een groot aantal artikelen in *Review of African Political Economy*, onder meer van Beckman (1980, 19:48-63), von Freyhold (1977, 8:75-90), Kaplinsky (1980, 17:83-105), Kennedy (1977, 8:21-39), Leys (1976, 5:39-48), Williams (1976, 5:84-89); zie verder Geschiere, in druk.

6. Gramsci, een Italiaans marxist en partijlid, werd in 1926 onder het fascisme in Italië gearresteerd; hij stierf in 1937 in de gevangenis. De laatste tijd hebben zijn ideeën, vooral vanwege zijn nadruk op ideologische en culturele aspecten van de klassenstrijd, weer veel aandacht gekregen, onder meer in aansluiting op de discussies over Althussers werk en in verband met het 'Eurocommunisme'. Overigens is Bayarts toepassing van Gramsci's begrippen fel bekritiseerd (verg. Rey 1978b). Zulke meningsverschillen en misverstanden lijken welhaast onvermijdelijk gezien de veelheid van Gramsci-'lezingen' (vergelijk voor een helder overzicht daarvan in het Nederlands: SUN, *Te Elfder Ure* 1981, 28; voorts Gramsci 1978 en Gramsci 1980).

7. Het begrip 'recherche hégémonique' is niet op te vatten als een terugkeer naar het concept 'nation-building', in Afrika zo geliefd bij moderniseringssociologen. 'Recherche hégémonique' verwijst naar het streven van een bepaalde groep om de staat en de burgerlijke maatschappij te veroveren teneinde een volledige hegemonie te vestigen. Nationalisme kan daarbij heel goed dienst doen als ideologie. Maar er zijn ook altijd andere 'hegemonische projecten' denkbaar.

8. Vergelijk ook het werk van de Nederlandse antropoloog Thoden van Velzen die onder meer in zijn studies van 'local-level politics' in Zuidoost-Tanzania al in 1970 wees op het gevaar van eenzijdigheid in de analyses van Afrikaanse politieke ontwikkelingen als de boeren als een soort 'tertius patiens' behandeld worden (hij citeert in dat verband Simmel – Thoden van Velzen 1970:56).

9. Vergelijk de kritiek van Rey 1978b en van Joseph 1978 (zie ook Joseph 1977).

10. Ik heb veldwerk verricht bij de Maka in 1971, 1973 en 1980 (zie Geschiere 1982a). Het is niet onmogelijk dat er zich sinds 1982 (Ahidjo wordt als president opgevolgd door Biya) wijzigingen hebben voltrokken in het politieke klimaat in Kameroen; in sommige berichten wordt wel gesproken van een duidelijke politieke ontspanning. Het is de vraag wat dit betekent voor de relaties staatsambtenaren-boeren op lokaal niveau.

11. Vergelijk onder meer Rey 1971 en 1978a; zie voorts Van Binsbergen & Geschiere 1982.

12. Vergelijk onder meer Comité d'Information Sahel 1975 en *Jeune Afrique*, 23-9-1977 over boeren in respectievelijk de pindagebieden van Senegal en de cacao-streek in Kameroen.

Literatuur

- Barbier, J. C., 'Alliance ou conflit entre le haut et le bas?', *Politique africaine* 1:130-137, 1981.
- Bayart, J-F., 'Régime de parti unique et systèmes d'inégalité au Cameroun, esquisse', *Cahiers d'études africaines*, 18:5-37, 1978.
- Bayart, J-F., *L'Etat au Cameroun*, Parijs: Fondation nationale des sciences politiques, 1979.
- Bayart, J-F., 'Le politique par le bas en Afrique noire', *Politique africaine* 1:53-83, 1981.
- Bayart, J-F., 'Les sociétés africaines face à l'Etat', *Pouvoirs* 25:23-39, 1983a.
- Bayart, J-F., 'La revanche des sociétés africaines', *Politique Africaine* 11:95-128, 1983b.
- Van Binsbergen, W. M. J. & P. Geschiere (red.), *Oude Produktiewijzen en Binnendringend Kapitalisme, Antropologische Verkenningen in Afrika*, Amsterdam: VU-boekhandel/ uitgeverij, 1982.
- Van Binsbergen, W. M. J. & P. Geschiere, in druk, 'Marxist theory and anthropological practice, the application of French marxist anthropology in field-work', in W. M. J. van Binsbergen & P. Geschiere (red.), *Old Modes of Production and Capitalist Encroachment, Anthropological Explorations in Africa*, Londen: Kegan Paul Internat.
- Bobbio, N., 'Gramsci en de opvatting van de burgerlijke maatschappij', *Te Elfder Ure* 28:367-397, 1981.
- Buci-Glucksmann, C., *Gramsci et l'Etat, pour une théorie matérialiste de la philosophie*, Parijs: Fayard, 1975.
- Comité d'Information Sahel, 1975, *Qui se nourrit de la famine en Afrique noire?, le dossier politique de la faim au Sahel*, Parijs: Maspero (2e herziene uitgave), 1975.
- Copans, J., 'Les cadets de mes soucis', *Politique africaine* 1:124-127, 1981.
- Coulon, C., 'Une nouvelle exploration du politique en Afrique', *Politique africaine* 1:137-139, 1981.
- Geschiere, P., *Village Communities and the State, Changing Relations among the Maka of Southeastern Cameroon since the Colonial Conquest*, Londen: Kegan Paul International/Monographs African Studies Centre, Leiden, 1982a.
- Geschiere, P., 'De koloniale staat en de vestiging van kapitalistische dominantie over de oude produktiegemeenschappen – enkele Afrikaanse voorbeelden, in: W. M. J. v. Binsbergen, & P. Geschiere (red.), *Oude produktiewijzen ...* (zie boven), p. 81-128, 1982b.
- Geschiere, P., 'Sorcery as a "popular mode of political action" in the Maka villages of Southeastern Cameroon', Paper Canadian Association of Africanists, Annual Conference, Laval, mei 1983.
- Geschiere, P., 'Goran Hyden et la paysannerie "non-capturée" de l'Afrique – vers une analyse plus nuancée', *Politique africaine ...*, 1984.
- Geschiere, P., in druk, 'Marxistische visies op de post-koloniale staat in Afrika – de discussie in RAPE en de historische benadering van Rey', in: W. M. J. van Binsbergen & G. Hesseling (red.), *Aspecten van Staat en Maatschappij in Afrika, recent Nederlands en Belgisch onderzoek*, Leiden: Afrika Studiecentrum.
- Gramsci, A., *Marxisme als filosofie van de praxis*, Amsterdam: Van Gennep, uitgegeven door Y. Scholten, 1978.

- Gramsci, A., *Grondbegrippen van de politiek, hegemonie, staat en partij*, Nijmegen: SUN (Sunschrift 137); vertaling van de bundel *Gramsci e Noi 1937-1977*, onder redactie van V. Gerratana en G. Matteoli (Rome, 1977) – bevat vooral delen uit Gramsci's *Quaderni del carcere/Gevangenissschriften*, 1980.
- Hyden, G., *Beyond Ujamaa in Tanzania, Underdevelopment and an Uncaptured Peasantry*, Londen: Heinemann, 1980.
- Jackson, R. H. & C. G. Rosberg, 'Why Africa's weak states persist: the empirical and juridical statehood', *World Politics*, 25(1):1-24, 1982.
- Joseph, R. A., *Radical Nationalism in Cameroun: Social Origins of the UPC Rebellion* Oxford: Clarendon Press, 1977.
- Joseph, R. A., 'Réponse (à J-F. Bayart), *Cahiers d'études africaines*, 18:455-457, 1978.
- Kom, D., *Le Cameroun*, Parijs: Editions Sociales, 1971.
- Lonsdale, J., 'States and social processes in Africa, a historiographical survey', *African Studies Review*, 24:139-225, 1981.
- Mamdani, M., *Politics and Class Formation in Uganda*, New York: Monthly Review Press, 1976.
- Meillassoux, C., *Femmes, greniers et capitaux*, Parijs: Maspero, 1975.
- Rey, P-P., *Colonialisme, néo-colonialisme et transition au capitalisme, l'exemple de la 'Comiloq' au Congo-Brazzaville*, Parijs: Maspero, 1971.
- Rey, P-P., Les concepts de l'anthropologie économique marxiste: critique et mise à l'épreuve, thèse d'Etat, Parijs (VII), 1978a.
- Rey, P-P., 'Post-face à J-F. Bayart, Critiques', *Cahiers d'études africaines* 18:45, 1978b.
- Saul, J. S., 'The unsteady state, Uganda, Obote and general Amin', *Review of African Political Economy*, 5:12-39, 1976.
- Shivji, I., *Class Struggles in Tanzania*, New York: Monthly Review Press, 1976.
- SUN, *Te Elfder Ure* 28, Marxistische Staatstheorie 2: Gramsci, Nijmegen: SUN, 1981.
- Thoden van Velzen, H. U. E., *Staff, Kulaks and Peasants*, Leiden: Afrika Studiecentrum, 1970.
- Visser, J., 'Antonio Gramsci, 1920-1980', *Te Elfder Ure* 28:265-342, 1981.